

Tutkijoiden rooli yhteiskunnallisessa keskustelussa

Ilkka Niiniluoto

Jukka Kekkonen läksiäisseminaarissa pitämässään puheenvuorossa Ilkka Niiniluoto eritteli tutkijoiden yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen erilaisia muotoja. Hän pohti vuorovaikutuksen tilaa verraten nykyistä aikaa menneisiin historian vaiheisiin. Hän eritteli kolmea erilaista tapoa, jolla tutkijat voivat tätä vuorovaikutustehtävää hoitaa. Niiniluoto nosti myös esiin sosiaalisen median tuomat ongelmat tehtävän hoitoon liittyen. Yliopistojen tulisi arvioida erilaisia palkitsemisen tapoja ja muotoja tukeakseen vuorovaikutustehtävässä aktiivisesti toimivia tutkijoita.

Oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden oppituolin haltijana Jukka Kekkonen on kuulunut niihin yliopiston professoreihin, jotka ovat ahkerasti osallistuneet yhteiskunnalliseen keskusteluun. Käyttäen fooruminaan lehdistöä ja televisiota hän on kommentoinut asiantuntemuksensa pohjalta mm. yliopistojen hallintoa, koulutuksen merkitystä, lainvalmistelua, tuomioistuinpäätöksiä ja oikeusvaltiokehitystä eri maissa. Jukan kerrotaan lähettäneen jo lukiolaisena 1970-luvun alussa yleisönosastoihin kirjoituksia mm. ydinvoimasta. Opin tähän hän oli saanut omilta vanhemmiltaan, jotka olivat merkittäviä kansalaisvaikuttajia: isä diplomi-insinööri Risto Kekkonen oli perustamassa rauhan ja etiikan järjestöä Tekniikka elämää palvelemaan 1983, äiti diplomi-insinööri ja tekniikan lisensiaatti Helena Kekkonen oli vapaan sivistystyön ja suomalaisen rauhankasvatuksen uranuurtaja. Isoisä Juho V. Kekkonen oli kansanedustaja ja tolstoilainen pasifisti.

Helsingin yliopiston iskulauseen mukaan tutkimus- ja opetushenkilökunnassa ”kaikki tutkivat, kaikki opettavat”. Mutta vaikka yhteiskunnallinen vuorovaikutus tuli osaksi yliopistolakia 2005, YVV on yliopiston ja tiedeyhteisön kollektiivinen velvollisuus, joka sallii yksittäisen professorin lin-

noittautuvan kammioonsa kirjoittamaan tutkimusartikkeleita ilman julkisia esiintymisiä. Jukan henkilökohtainen kanta – omaksuttuna kotoa ja vaikutusvaltaisilta juristikollegoilta – on kuitenkin toinen: professorilla on oikeus ja moraalinen velvollisuus osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Yhteiskunnallista vuorovaikutusta ei tietenkään keksitty vuonna 2005, vaan tutkijoiden osallistumisella on Suomessa pitkät ja kunniakkaat perinteet. Hegeliläinen dosentti Johan Vilhelm Snellman ei lannistunut, vaikka sensuuri ei sallinut julkaista hänen esseetään sivistysyliopistosta 1840. Filosofin perusti äänitorvikseen sanomalehdet Saima ja Maamiehen ystävä, joissa hän aloitti kansallisen herätyksen ohjelmansa. Professorina ja senaattorina Snellman oli rakentamassa Suomesta kansakuntaa, jolla on oma kieli, kulttuuri ja kirjallisuus. Toinen filosofi Edvard Westermarck perusti yliopistolle Prometheus-yhdistyksen, jonka ansiosta itsenäiseen Suomeen hyväksyttiin suvaitsevaisuutta korostava uskonnonvapauslaki 1923. Juristien ja sosiologien ansiosta Suomesta tuli demokraattinen oikeusvaltio ja hyvinvointivaltio. Itsenäisen tasavallan alkuvaiheessa oli tavallista, että poliittisia johtajia etsittiin yliopiston professoreiden joukosta: presidentit K. J. Stå-

hlberg ja J. K. Paasikivi, senaatin puheenjohtaja E. N. Setälä, pääministerit Lauri Ingman, A. K. Cajander, T. M. Kivimäki, Antti Tulenheimo ja Edwin Linkomies, mutta tämä perinne on hii-punut politiikan muututtua ammatiksi. Maan hallinto, sairaalat, koulut, taide ja elinkeinoelämä ovat myös laajalti rakentuneet yliopistojen ja korkeakoulujen panoksen varaan. Ei ihme, että tiedebarometrien mukaan Suomi on tiedemyönteisempi kuin useimmat muut maat.

Erotan seuraavassa kolme tasoa, joilla professori tai muu tutkija voi osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Kutsun niitä tiedon välitykseksi, tiedon tulkinaksi ja aikalaiskritiikiksi.

Ensinnäkin professorilla on omaan tutkimukseen perustuvaa alaansa koskevaa faktatietoa – ja lisäksi tutkijakoulutuksensa ansiosta hän kykenee ymmärtämään muualla maailmassa tuotettuja oppialansa tutkimuksia. COVID-19-pandemia osoittaa, että tarvittaessa tällainen tutkimus voidaan tiedeyhteisössä organisoida nopeasti – esimerkiksi Suomen Akatemian Resilience-ohjelma (kriisivalmiuden ja huoltovarmuuden tutkimus) ja Strategisen tutkimuksen neuvoston monitieteinen Pandemics-ohjelma. Perinteinen tapa jäsentää professorin osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun onkin se, että hän asiantuntijana tuo julki ja välittää kiinnostuneille tahoille relevantteja tutkimustuloksia. Välineinä voivat olla artikkelit, tiedelehtien kirjoitukset, monografiat, oppikirjat, studia generaliat sekä esitelmät seminaareissa ja Tieteen päivillä. Tällaista toimintaa, jota tutkija voi harjoittaa yhteistyössä tiedetoimittajien kanssa, on tapana kutsua tiedon välitykseksi, tiedonjulkistamiseksi, tieteen tiedotukseksi, tiedevalistukseksi, tiedon siirroksi ja popularisoinniksi. Sen vaativia muotoja ovat yritykset koota yhteen valtavasta tutkimusten joukosta luotettavia synteesejä ja ilmiökarttoja – esimerkkinä kansainvälisen ilmastopaneelin (IPCC) raportit. Tieteen tiedotuksen kohteina voivat olla kaikki tietoa tarvitsevat vastaanottajat,

kuten päätöksentekijät, opettajat, toimittajat, yritykset ja ns. suuri yleisö.

Toiseksi professorilla on koulutuksensa perusteella myös laajempaa ymmärrystä kulttuurin ja yhteiskunnan ilmiöistä, minkä perusteella häntä voidaan kutsua tulkitsemaan ja selittämään ajankohtaisia tapahtumia. Esimerkkejä käytävistä foorumeista ovat haastattelut, arvostelut, mielipidekirjoitukset, blogit, paneelit, television keskustelut ja asiantuntijatehtävät eduskunnan valiokunnissa. Suomalaisen Tiedeakatemian tiedeneuvonnan hankkeessa SOFI on kehitelty toimintamallina tiedesparrausta, jossa tutkijat ovat lähivuorovaikutuksessa lakeja ja päätöksiä valmistevien ministeriöiden virkamiesten kanssa. Vaikka tutkija ei voi sanella poliittisten päätösten arvopohjaa, henkilökohtaisessa yhteydenpidossa

KOLMANNEKSI PROFESSORI VOI HARJOITTA YHTEISKUNTAKRITIIKKIÄ, JONKA TARKOITUKSENA ON KANSALAISTEN ASENTAIDEN HAASTAMINEN, VALTASTRUKTUURIEN KORJAAMINEN JA (MARXIN SANAIN) MAAILMAN MUUTTAMINEN.

hän viisaalla argumentaatiolla ja harkinnallaan saattaa olla ratkaiseva merkitys. Yliopiston ja sen erillislaitosten (kuten Tutkijakollegium ja Aleksanteri-instituutti) lisäksi tällaisen tulkitsevan asiantuntijan taustana saattaa olla myös valtion tutkimuslaitos, mistä hyvänä esimerkkinä ovat koronapandemiaa kommentoineet THL:n johtajat ja Ukrainan sotaa arvioivat Ulkopoliittisen instituutin tutkijat.

Kolmanneksi professori voi harjoittaa yhteiskuntakritiikkiä, jonka tarkoituksena on kansalaisten asenteiden haastaminen, valtastruktuurien korjaaminen ja (Marxin sanoin) maailman muuttaminen. Aikalaiskritiikki on yksi muoto arvokeskustelusta, jota sanan vapautta kunnioittavassa demokratiassa saavat tutkijoiden ohella harjoittaa kaikki kansalaiset. Suomessa klassinen esimerkki tällaisesta aikalaiskritiikosta oli akateemikko Georg Henrik von Wright (1916–2003), joka valittiin Helsingin Sanomien äänestyksessä maamme johtavaksi intellektuelliksi vuosina 1989 ja 2002. Hän itse piti ongelmana tieteellisen minänsä ja osallistuvan filosofian suhdetta, mutta kantaa ottavat puheenvuorot syntyivät ”sisäisestä pakosta” – aiheina mm. humanismi, ihmisoikeudet, maail-

manrauha, asevarustelu, luonnon riisto ja tekniikan haitalliset ympäristövaikutukset.

Aikalaiskriitikko voi olla puoluepoliittisesti sitoutunut tai sitten von Wrightin tapaan puolueista riippumaton. Jos henkilöllä on kaksoisrooli – päivällä tutkija, illalla aktivisti – hänen on pidettävä huoli integriteetistään: tutkimustuloksina esitetyt väitteet vaikkapa yhteiskunnan ja ympäristön tilasta tai erilaisten toimenpiteiden vaikutuksista tähän tilaan eivät saa värittyä tai vääristyä omien poliittisten toivomusten ja intressien mukaisesti. Kirjassani Tekniikan filosofia (Gaudeamus, 2020) osoitan von Wrightin teknisen normin käsitteen avulla, miten tutkija voi objektiivisesti muotoilla ja perustella rationaalisia eettis-normatiivisia ehdollisia toimintasuosituksia esimerkiksi kestävästä kehityksestä, ilmastomuutoksen ja luontokadon estämisestä sekä oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta.

Sivistysyliopiston ja valistuneiden tutkijoiden aikalaiskriittiseen tehtävään on kuulunut myös totuuden tavoittelun ja kriittisen ajattelun puolustaminen. Tämä on erityisen ajan-kohtaista ns. totuuden jälkeisenä aikana, jolloin mediassa ja politiikassa vilisevät disinformaatiota sisältävät valeuutiset, propaganda, salaliittoteoriat ja muu huiputus.

Olipa kyseessä tiedon välitys, tiedon tulkinta tai aikalaiskriittikki, yhteiskunnallinen keskustelu julkisena järjen käyttönä tapahtuu mediakentässä, jossa portinvartijoina toimivat sanomalehtien, radion ja television toimittajat. Kamppailussa mediatilasta on vanhoja vastakohtia: tie vs. uskonto, ihmistieteilijät vs. luonnontieteilijät, talous vs. arvot, tutkimuslaitokset vs. ajatushautomot, tieteilijät vs. mutu-mielipiteet, mutta – joskus vähän satunnaiselta tuntuva – kysyntää on erityisesti retorisesti taitavilla ja vakuuttavilla esiintyjillä. Kiinnostavan vastakkainasettelun muodostavat tutkijat ja vapaat intellektuellit. Kun Jukka Kekkonen haastattelussa 2007 valitti Suomen ”sairastavan intellektuellikatoa”, hän hyvin perusteiden mainitsi älymystön esimerkkinä jo edesmenneen

teräväsanaisen kirjailijan ja esseistin Erno Paasilinnan (1935-2000). Harvat meistä professoreista ovat edes yrittäneet yhdistää – Aulis Aarnion ja Heikki Ylikankaan tapaan – tutkijan ja kaunokirjailijan rooleja. Vaikka tutkijatkin tarvitsevat mielikuvitusta (esimerkiksi kun tulevaisuudentutkijat hahmottelevat vaihtoehtoisia skenaarioita), kirjailijalla on etunaan mahdollisuus havainnollistaa omaa näkemystään fiktion keinoin. Joskus tämä asetelma saattaa johtaa jännitteisiin: teoksessaan Tähänastisen elämäni kirjaimet (Otava, 1996) Erno Paasilinna katsoi aiheelliseksi pilkata minua, kun olin lama-aikana 1990-luvun alussa ryhtynyt pääministeri Esko Ahon pyynnöstä puheenjohtajaksi työryhmään, joka laati kansalaispuheenvuoroa Suomen henkisestä tilasta ja tulevaisuudesta. Itse Paasilinna oli toiminut

runoilija-ministeri Pentti Holanpan asettamassa mielipidelehtitoimikunnassa, mutta vanhan yliopistolain aikaan minä professorina olin valtion virkamies – siis vähintäänkin epäilyttävä tyyppi vapaalle kirjailijalle, jonka mielestä älymystön pitää toimia ”yksinäisenä piruna” ja

”tarkkailijana ja eristäytyjänä” sekä ”kammota kaikkea sitoutumista” ja olla ”aina oppositiossa”. Vastineessani ”Älymystöä tarvitaan monilla rintamilla” (HS 31.8.1996) ihmettelin Paasilinnan konsensusvaatimusta: älyköt voivat olla asioista eri mieltä ja myös keskenään erilaisia taustoiltaan ja toimintatavoiltaan.

Dramaattisesti uudenlaista valtaa-asetelmaa yhteiskunnalliselle keskustelulle on merkinnyt sosiaalisen median nousu. Julkaisukynnyksellä ei enää ole somessa nollarajaa, kun kuka tahansa voi ryhtyä videoimaan omaa arkielämäänsä ja ajatuksiaan sekä välittää niitä verkkoon Instagramin tai Youtuben kautta. Intellektuellien rinnalle ovat näin asettuneet ”influensserit” ja ”tubettajat”, joilla saattaa olla jopa satojatuhansia seuraajia. Tutkijalle, jonka menestyskirjaa ehkä parhaimmillaan myydään pari tuhatta kappaletta, tämä on hämmentävää ja turhauttavaa. Nämä uudet ilmiöt eivät rajoitu vain somen

SIVISTYSYLIOPISTON JA VALISTUNEIDEN TUTKIJOIDEN AIKALAIKRIITTISEEN TEHTÄVÄÄN ON KUULUNUT MYÖS TOTUUDEN TAVOITTELUN JA KRIITTISEN AJATTELUN PUOLUSTAMINEN.

omiin kupliin, vaan ”öyhökraatiaksi” kutsutussa trendissä toimittajat haistelevat somessa suosittuja aiheita ja nostavat niitä sitten esiin omissa uutisissaan.

Toinen somen lieveilmiö on tutkijoiden ja toimittajien maalittaminen. Yhteiskunnallisesti tärkeitä aiheita – kuten koronavirus, rokotukset, ruokavalio, ympäristönsuojelu, maahanmuutto, sukupuoli ja seksuaalisuus – tutkivat yliopistolaiset ovat Suomessakin joutuneet uhkailun ja häirinnän kohteiksi. Akateeminen vapaus on kaventunut monissa Venäjän ja Turkin tapaisissa autoritaarisissa maissa, mutta asiantuntijoiden sananvapaus on heikentynyt myös liberaaleissa demokratioissa. Kuka enää uskaltaa tai viitsii tutkia merkittäviä teemoja ja keskustella niistä, jos seurauksena on vihapostia ja perheenjäsenten pelottelua? Maalittamista muistuttavaa painostusta poliittisen korrektiuden nimissä käytetään myös amerikkalaisissa yliopistoissa yleistyneessä cancel-kulttuurissa.

Yliopistot ja tutkimuslaitokset ovat vasta heräämässä edellä mainittuihin somen ongelmiin. Yliopistojen tulee varmistaa, että osallistuminen yhteiskunnalliseen keskusteluun on jatkossakin

tutkijoiden oikeus ja moraalinen velvollisuus. Ensinnäkin yliopistojen tulisi kehittää kannustimia yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen. Itse kuulun sukupolveen, joka ei ole halunnut liittyä somen alustoihin ja tileihin, mutta nuorempien tutkijoiden on otettava tämäkin viestinnän haaste vakavasti. Tunnolliset yliopistolaiset raportoivat vuosittain julkaisuistaan ja media-aktiivisuudesta, mutta jälkimmäisiä tietoja ei ole toistaiseksi käytetty heidän palkitsemiseensa. Toiseksi yliopistojen tulisi kaikin sallituin keinoin ja turvajärjestelyin estää ulkopuolelta tai sisäpuolelta tulevaa vihapuhetta ja uhkailua henkilökuntaansa kohtaan. Tämä monitahoinen tehtävä vaatii tutkimuspohjaisia ratkaisuja, sillä maalittavaa häirintäpuhetta yritetään joskus oikeuttaa sananvapauden rajattomuudella. Ehkä Jukka Kekkonen ystävineen voisi ottaa sen omaan mietintämussyynsä. ■

Puheenvuoro oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden professori Jukka Kekkonen läksiäissemiinaarissa 20.5.2022 .